

6 Forskaren och det offentliga samtalet

Bo Rothstein

6.1 Den samhällsvetenskapliga forskningens existensberättigande

Som framgår av inledningen till denna antologi framhåller initiativtagaren (ESO – Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi) att ”*samverkan mellan akademi och samhälle är viktigt och kan sägas utgöra existensberättigandet för samhällsvetenskaplig forskning*”. Man har där också formulerat de frågor som är de jag ska försöka belysa i denna essä, nämligen ”*Finns det en konflikt mellan att publicera i topptidsskrifter och att delta i debatten och andra mer populärvetenskapliga sammanhang? Finns det tillräckliga drivkrafter för aktiva forskare att bidra till en saklig och evidensbaserad diskussion i policyfrågor?*” Till detta ska läggas att jag som författare också har uppmanats ge några ”personliga tankar och reflektioner” kring dessa frågor.

En utgångspunkt för mitt bidrag är en inriktning inom den politiska filosofin som går under beteckningen *epistemic democracy*. Huvudtanken är att vi i ett demokratiskt system inte har anledning att anse politiska beslut som legitima enbart på grund av att de har fattats i en korrekt ”demokratisk ordning”.¹ Till detta kommer enligt den epistemiska demokratiteorin ytterligare två krav. De bör också vara ”sanna och rättfärdiga” (”true and right”). Principen om rättfärdighet hanteras av den numera mycket omfattande diskussionen om mänskliga rättigheter som sätter bestämda gränser för vad den politiska majoriteten får besluta. Det saknas som bekant dessvärre inte exempel på att demokratiskt tillkomna politiska majori-

¹ För översikter av denna inriktning se Schwartzberg (2015), Holst och Christensen (2023) och Rothstein (2019).

teter har fattat beslut som inneburit svåra kränkningar av de egna medborgarnas mänskliga rättigheter. I modern tid har svenska regeringar fått be om ursäkt för och betala ut ersättning till offren för två offentliga insatser som man i efterhand funnit strida mot principer om mänskliga rättigheter (steriliseringspolitiken 1935–75 och övergrepp eller försummelser i samhällsvården av barn och unga 1920–80). Den politiska retoriken har också i stora drag ändrats så att man nu oftast kopplar samman demokrati och mänskliga rättigheter som vore de ett sammanhållet ”paket”.

Principen om sannfärdighet handlar om att demokratiskt fattade beslut för att anses legitima inte kan bygga på uppfattningar om sakförhållanden som står i konflikt med vad som är i forskningen etablerad vetenskaplig kunskap. Många offentliga beslut, till exempel hur vi ska hantera miljö- och hälsofrågor eller hur vi ska lösa komplicerade infrastrukturproblem, anser de flesta måste bygga på ett omfattande kunskapsunderlag och kravet från den epistemiska demokratiansatsen är att detta kunskapsunderlag ska vara med vetenskapligt säkerställda resultat överensstämmande. Man kan ta ett trivialt exempel för att illustrera detta: Skulle en stor majoritet i Sveriges riksdag imorgon besluta att två plus två ska vara lika med fem och att denna matematik ska läras ut i de offentligt finansierade skolorna är det få av oss som skulle acceptera beslutet även om det var fattat i aldrig så god demokratisk ordning. Ett mindre trivialt exempel är de politiska krafter i USA som hävdar att i skolor undervisningen ska bibelns skapelseberättelse likställas med Darwins evolutionsteori. Ett mera dystert exempel är den policy som den tidigare presidenten i Sydafrika, Thabo Mbeki, lanserade vad gäller HIV/AIDS och som gick på tvärs mot vad en så gott som enig forskarkår hävdade. Mbeki förnekade den medicinska konsensusen att HIV orsakade AIDS, han begränsade användandet av verkningsfulla mediciner, även sådana som förhindrade att mödrar överförde sjukdomen till sina foster. Vidare tillsatte han en hälsominister som rekommenderade oprövade naturläkemedel som vitlök, rödbetor och citronjuice för att behandla AIDS. Enligt en försiktig bedömning lär Mbekis politik i denna fråga ha kostat omkring 340 000 sydafrikaner en för tidig död.² Man kan också formulera den episte-

² Chigwedere och Seage (2008); Nattras (2008).

miska demokratiansatsen som att en demokratis förmåga till social rättvisa förutsätter sanning.³

En slutsats av teorin om epistemisk demokrati är att det är centralt att personer som besitter och kan förmedla vetenskapligt grundad kunskap också medverkar i det offentliga samtalet om den offentliga politikens inriktning. Med termen ”medverkar” vill jag betona att detta inte handlar om en argumentation för ett expertstyre.⁴ Det finns många politiska avgöranden, till exempel om fördelningsfrågor eller hur man ska bedöma olika slags risker, där vetenskapen inte kan ge säkra svar utan där renodlat politiska bedömningar måste göras. Det finns naturligtvis också frågor som vetenskapssamhället misslyckas med att finna säkra svar på. Ett aktuellt exempel inom ekonomins område är varför den svenska kronan har blivit en så lågt värderad valuta.⁵ Det finns också viktiga samhällsfrågor som stora delar av forskarsamhället av ideologiska skäl ignorerat. Ett sådant är bostadsområden som domineras av kriminella klaner och hur dessa har satt i system att plundra olika offentliga välfärdssystem.⁶ Under lång tid var problemet med korruption ett närmast tabubelagt ämne inom den statsvetenskapliga forskningen om demokratisering och också inom forskningen om utveckling och bistånd.⁷ Till detta kommer att det kan finnas aldrig så policyrelevanta och evidensbaserade lösningar från vetenskapen som visserligen är sannfärdiga och som skulle fungera men som huvuddelen av befolkningen skulle finna svårt oetiska att genomföra. Det finns också frågor där framstående forskare är mycket oense, nu senast om hur covidpandemin skulle hanteras. Det finns naturligtvis också en risk att experter/forskare drivs av en egen intressebaserad och/eller ideologisk agenda som man försöker

³ Se även Sverker Sörlins artikel ”Oppenheimer var den grubblande hjälten som måste röjas undan”, *Dagens Nyheter* 2023-08-14.

⁴ Se Dahlström och Lapuente (2017) samt Estlund (2008).

⁵ ”Så blev kronan” en liten skitvaluta”, *Dagens Nyheter* 2023-06-09 av Carl-Johan von Seth. Artikeln beskriver hur Riksbanken 2019 anlidade Philippe Bacchetta (professor vid universitetet i Lausanne) som anses vara en av Europas främsta valutaexperter och hur denne misslyckas med att ge ett svar på frågan om varför den svenska kronan försvagats. Riksbanken listar 15 disputerade ekonomer som är anställda för att bidra med forskning till verksamheten på sin hemsida men kan likväl inte svara på frågan om kronans låga värdering. Se även Lars Calmfors, ”Den svaga kronan är ett mysterium – och de förklaringar som levereras håller inte måttet”, *Dagens Nyheter* 2023-07-08 och min artikel ”En Riksbank som inget vet förtjänar inte självständighet”, *Dagens Nyheter* 2023-09-04.

⁶ ”Ett forskarsamhälle som blundar”, *Kvartal* 2023-01-16 av Peter Esaiasson, Carina Gunnarson och Bo Rothstein.

⁷ Rothstein (2021), se även ”Svenska biståndets fokus på demokrati fungerar inte”, *Dagens Nyheter* 2021-08-07 av Bo Rothstein.

drapera i vetenskapliga termer.⁸ Slutligen finns det inom delar av humaniora men även inom det samhällsvetenskapliga området en ansats, utgående i stora delar från filosofen Michael Foucault, som hävdar att existensen av opartisk vetenskaplig evidensbaserad kunskap är en chimär bakom vilken huvudsakligen olika former av illegitim maktutövning döljer sig.⁹

6.2 Vad bör forskaren göra (och inte göra)

Givet att det finns problemområden där forskningen har någotsånär säkerställda och rimligt evidensbaserade policyrelevanta svar är frågan hur samverkan mellan forskning och politik ska organiseras. Platons fråga om varför inte de mest kunniga i stället för majoriteten av mindre kunniga ska styra är således fortsatt aktuell. Frågan här är emellertid hur väl det svenska forskarsamhället lever upp till det krav på att medverka i det offentliga samtalet om den offentliga politikens inriktning och utformning

På vilka grunder ska då forskare delta i det offentliga samtalet? Det första jag vill framhålla är att forskare naturligtvis har samma yttrandefrihet som alla andra. Detta kan låta självklart men det finns ibland en överdriven kritik av ”aktivistiska” forskare som tar plats i det offentliga samtalet eller på andra sätt gör sina röster hörda.¹⁰ Denna kritik hävdar att forskare ska vara ideologiskt neutrala och bygger på ett ideal, hämtat från vad jag menar är en övertolkning av en av Robert Mertons berömda ”CUDOS” principer. Denna anti-aktivistiska tolkning av Merton innebär att forskaren bör förhålla sig ”disinterested” till sitt problemområde.¹¹ Merton preciserade denna princip som att akademiska forskare skulle agera för det ”gemensamma bästa” och inte utifrån någon personlig vinning. Vad som ska räknas som vinning (engelska ”gain”) är inte självklart, för personer med starka ideologiska åsikter är rimligen det att se som en ”vinning” om dessa också realiserar i den offentliga politiken.

Idealet om den strikt neutralt forskaren är vad jag kan se helt orimligt. Att miljöforskare inte skulle ha ett engagemang för en

⁸ Dahl (1989); MacLean (2017).

⁹ Shermer (2017), se även Mats Lindbergs bidrag i Bennich-Björkman m.fl. (2023).

¹⁰ Se till exempel *Göteborgsposten* 2022-04-11, ”Aktivism inom universiteten: Frågan som splittrar forskarna”.

¹¹ Merton (1973), se även https://en.wikipedia.org/wiki/Mertonian_norms.

bättre miljö, att freds- och konfliktforskare skulle förhålla sig neutrala till frågan om krig eller fred, att genusforskare inte skulle vara för ökad jämställdhet, att statsvetare inte skulle förespråka demokrati framför autokrati eller att ekonomer skulle förespråka slöseri och ineffektivitet med ekonomiska resurser är inte hållbart. Ett engagemang för sakfrågor som dessa är också en viktig drivkraft för den enskilde för det inte så sällan tämligen enahanda och ibland frustrerande arbetet som forskare. Vad som emellertid är centralt är att det ideologiska engagemanget inte tar överhanden när det gäller den empiriska prövningen eller när det handlar om att pröva alternativ till den teoretiska modell man använder.¹² Denna gränsdragning kan ibland vara en ”tunn röd linje” där frestelsen att bortse från teoretiska inkonsekvenser, tillkortakommanden i den metod som brukas eller att förhindra möjligheten för data att ”sparka bakut” blir för många starkt engagerade forskare en nog så svår prövosten. I en reflektion över denna sak som jag tidigare publicerat pekade jag (med ledning av några synnerligen avskräckande exempel) på att det finns vissa saker man som forskare inte ska göra när man deltar i det offentliga samtalet.¹³ Det första var att inte hävda att man har belägg för något där sådana belägg saknas.¹⁴ De andra att starkt överdriva sina resultat¹⁵ och det tredje att inte påtala osäkerhet i de slutsatser man dragit.¹⁶

6.3 Tillväxten av statliga expertorgan

Empiriskt kan man konstatera att det finns klara tecken på att statsmakten har funnit brister i hur universiteten fyller sin funktion att bidra med användbar kunskap till den politiska processen. Detta

¹² För analyser av exempel på svårartade övertramp i detta se Jonny Hjelms och Johan Lundbergs kapitel i Bennich-Björkman m.fl. (2023). Hjelms kritik riktar sig mot forskningen om samer och Lundbergs om kritiska terroriststudier.

¹³ ”Vad får forskaren säga”, publicerad i *Forskningens samhällsansvar*. Lund: Kungl. Fysiografiska Sällskapet, 2015. Se även Bennich-Björkman m.fl. (2023).

¹⁴ Sociologen Eva Lundgrens uttalande att det skulle finnas hundratals småbarn i de nordiska länderna som offrats i sexuellt-religiösa riter av män.

¹⁵ Christopher Gillbergs forskargrupp som starkt överdrev antalet skolbarn som man ansåg led av diagnosen DAMP och som därför behövde medicineras.

¹⁶ De så kallade SNS-ekonomerna under ledning av Hans Tson Söderström som stod bakom den ekonomiska så kallade normpolitiken som ledde till den svenska kronans kollaps 1991. Söderström medgav efteråt att man bara vara övertygade till ”51 procent” om det praktiska värdet av denna teori men i debatten valde att argumentera som om man var till ”100 procent” säkra på sin sak, se Ellingsen (1996).

visar sig i de återkommande kraven på ”samverkan” som sedan lång tid ställts i de återkommande forskningspropositionerna. Ett måhända tydligare exempel är att staten har inrättat ett tämligen stort antal särskilda institut utanför universitets- och högskolevärlden som huvudsakligen har i uppgift att producera för den politiska processen användbar kunskap. Ett sådant exempel är naturligtvis ESO, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, för vilken denna rapport är skriven. Det finns emellertid numera många andra liknande expertorgan i den svenska statsförvaltningen. En inte komplett lista är:

- Expertgruppen för biståndsanalys
- Myndigheten för kulturanalyser
- Myndigheten för vård- och omsorgsanalys
- Svenska institutet för europapolitiska studier
- Utrikespolitiska institutet
- Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser
- Myndigheten för arbetsmiljökunskap
- Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitiska utvärderingar
- Brottsförebyggande rådet
- Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitiska utvärderingar
- Finanspolitiska rådet
- Skolforskningsinstitutet

Till detta kan läggas Sveriges Riksbank med sin stab av forskare och att många offentliga utredningar har formen av forskningsprojekt. Ett exempel är den år 2020 avrapporterade Jämlikhetskommissionen. Till detta kommer också de tre så kallade ”maktutredningar” som med start 1990 har producerats.

Någon samlad studie av denna tillväxt av olika expertråd, expertmyndigheter och utredningar som i realiteten är forskningsprojekt finns inte. En första anblick på de ovan uppräknade expertorganens

instruktioner är att de i huvudsak inte gör sina undersökningar på direkt uppmaning från regeringen. Istället har de oftast att självständigt fatta beslut om vilka undersökningar som de ska göra. Inslaget av politiker eller tjänstemän från departementen i styrelserna för dessa expertorgan är (något överraskande) mycket begränsat. Istället dominerar högre tjänstemän i statsförvaltningen, professorer och personer från olika intresseorganisationer och (mera sällsynt) företag. En möjlig slutsats av denna uppsjö av forskningsbaserade expertorgan är att det måste finnas ett missnöje från statsmakternas sida, både vad gäller policyrelevansen och spridningen av den kunskap som produceras av forskarna vid landets universitet och högskolor. Omvänt, om universiteten producerade tillräckligt med policyrelevant forskning som man också lyckades sprida effektivt skulle många av dessa statliga expertinstitut inte behövas. En mera positiv slutsats är att dessa expertorgan fungerar som en slags kopplingsstationer där de (får man anta med varierande framgång) lyckas samla in och ”översätta” den aktuella forskningen till policyrelevanta råd, analyser och slutsatser. Min egen, det medges blygsamma, erfarenhet efter att ha verkat som anlitad forskare, projektkonsult och styrelseledamot är att dessa expertgrupper inte ska förstås som försök till politisk styrning av forskningen utan att de två ovan nämnda perspektiven har mer fog för sig.

6.4 Varför så lite policyrelevant forskning vid universiteten?

Detta leder till frågan varför denna brist på för samhället policyrelevant och evidensbaserad universitetsforskning har uppstått. En hypotes jag vill pröva är att detta problem delvis kan föras tillbaka på en utbredd uppfattning inom den akademiska forskningen att det finns en skillnad mellan ”grundläggande” och ”tillämpad” forskning och att den förra har högre status än den senare. Status är som bekant en ”hårdvara” inom forskarsamhället och detta leder till att vi får alltför lite tillämpad forskning från universiteten. Jag kan väl föreställa mig att denna åtskillnad är motiverad inom naturvetenskaperna, men jag är mycket tveksam till dess relevans inom samhällsvetenskaperna. Ett skäl till denna tveksamhet härrör från de två (eller möjligtvis tre) forskare som ligger mitt ämne (statsvetenskapen)

närmast och som fått priset i ekonomi till Alfred Nobels minne, nämligen Douglass C. North och Elinor Ostrom (och möjligen också) John Nash. Detta är som bekant ett pris som tilldelas för att vederbörande anses ha gjort grundläggande vetenskapliga genombrott. Men faktum är att dessa kan sägas i sin forskning ha utgått från en synnerligen tillämpad och synnerligen samhällsrelevant frågeställning. North: Varför är vissa länder så mycket rikare än andra? Ostrom: Varför lyckas vissa lokalsamhällen åstadkomma ett hållbart utnyttjande av sina naturresurser? Nash (med viss tvekan): Hur ska man kunna undvika ett kärnvapenkrig mellan stormakterna?¹⁷ Om man kan åstadkomma forskningsresultat av den kaliber som dessa (två eller tre) gjort genom att utgå från mycket konkreta och synnerligen samhällsrelevanta frågeställningar, då kan uppdelningen mellan tillämpad forskning och grundforskning inte anses hållbar inom det samhällsvetenskapliga fältet. Ett sätt att åstadkomma mera samhällsrelevant forskning vore därför att göra upp med denna uppdelning mellan grundläggande och tillämpad forskning i forskarutbildningarna i samhällsvetenskap.

Ett annat skäl till denna satsning på statliga expertorgan för tillämpad forskning kan vara att det finns ett utbrett missnöje med de akademiska forskarnas vilja, och kanske också förmåga, att delta i det offentliga samtalet. Det finns också inom universitetsvärlden en uppfattning att den akademiska konkurrensen är så hård och tidskrävande vad gäller att publicera sig internationellt i ledande tidskrifter och förlag vilket leder till att det inte finns något utrymme för att ägna tid åt det offentliga samtalet. Vad gäller ekonomi är det mitt intryck att allt färre ledande universitetsbaserade forskare medverkar i det offentliga samtalet utan istället drivs detta av dem som inte publicerar sig internationellt utan oftast arbetar för olika intresseorganisationer och företag, ofta med titeln chefekonom. En nyligen publicerad studie av landets professorer i ekonomi som undersöker publiceringar för åren 2020-23 visar att ”två tredjedelar av samtliga gör inget som noteras i viktigare sammanhang där man når ut till en publik utanför forskarsamhället”.¹⁸ Statsvetare och sociologer har emellertid inte samma arbetsmarknad som ekonomer (det finns vad jag vet inga som har titlar som ”chefstatsvetare” eller

¹⁷ John Nash var som bekant inte en helt okomplicerad person och det är inte helt enkelt att reda ut hur han hanterade relationen mellan den högst policyrelevanta frågan om kärnvapenkrig och sina spelteoretiska modeller. Se Nasar (2002).

¹⁸ Alvesson och Sjöholm (2023).

”chefsociolog”) så i den mån de är aktiva i det offentliga samtalet är de i allmänhet anställda vid något lärosäte.

6.5 Kan framstående forskare också vara framstående ”public intellectuals”?

Frågan är emellertid om detta negativa samband mellan att vara en internationellt framstående forskare och vara aktiv i det offentliga samtalet faktiskt existerar. Ser vi något eller några decennier tillbaka förefaller detta inte ha varit fallet då ledande svenska samhällsvetare som Lars Calmfors, Walter Korpi, Leif Lewin, Assar Lindbeck, Gunnar Myrdal och Daniel Tarschys kunnat förena dessa roller. För ett antal år sedan gjorde jag själv ett försök att få grepp om denna problematik. För svensk statsvetenskap hade min kollega i Göteborg Anders Sundell tagit fram data på hur svenska professorer syntes i massmedia samt hur väl de var citerade i internationella vetenskapliga tidskrifter. Utifrån Sundells data gjorde jag en uppdelning i tre steg (lite, mellan, mycket) av de båda måtten och kunde konstatera följande. Av de då omkring 80 professorerna i statsvetenskap fanns det en grupp på 20 som var väl synliga i det offentliga samtalet men som inte kunde sägas vara uppmärksammade i den internationella forskningen. Ungefär lika många (18) hade motsatt karaktäristika, väl citerade i den internationella forskningen men knappt synliga i det offentliga samtalet.¹⁹ Men det fanns faktiskt en handfull kolleger (6) som var både och, dvs. som lyckats förena dessa uppgifter. Men som framgår av dessa siffror ($80-20-18-6=36$) var den största gruppen om 36 svenska statsvetarprofessorer varken väl internationellt citerade eller aktiva i det offentliga samtalet.²⁰ En nyligen publicerad studie av landets 227 professorer i ekonomi kommer i huvuddrag till samma resultat: ”relativt högt citerade forskare tenderar att vara mer aktiva även när det gäller tredje uppgiften jämfört med relativt lågt citerade forskare.”²¹ Av detta kan man alltså dra slutsatsen att det i varje fall för svenska statsvetare och ekonomer inte är ”hugget i sten” att de två uppgifterna inte går att kombinera eller att om man avstår från den ena uppgiften så ägnar

¹⁹ Sundell (2014).

²⁰ Många av dessa gör säkerligen viktiga insatser till exempel inom administration och undervisning.

²¹ Alversson och Sjöholm (2023).

man sig åt den andra. Ser man till kollegerna i USA kan man konstatera att några av de ”stora” namnen i statsvetenskap också har en framträdande ställning som ”public intellectuals”.²² Lars Calmfors avslutar sin omfattande bok om sina 50 år som ekonom i samhällsdebatten med några tämligen dystra iakttagelser. En är att det inom hans disciplin allmänt ses som att den som ägnar sig åt att delta i samhällsdebatten ofta ses som en mindre seriös forskare. Hans mycket omfattande erfarenhet av anställningsärendet har gett följande vid handen. ”Trots att den så kallade tredje uppgiften, alltså att sprida kännedom om forskning, ska utgöra en viktig del av verksamhet vid universitet och högskolor, kan jag inte erinra mig ett enda tillfälle där det framhållits som en viktig merit”. Enligt Calmfors anses det inte gynnsamt för forskarkarriären för unga ekonomer att ägna sig åt deltagande i samhällsdebatten.²³ Resultaten från studierna ovan av svenska ekonomi- och statsvetarprofessorer tyder som framhållits delvis på motsatsen.

Detta icke-samband mellan att vara en internationellt framstående forskare och att vara aktiv i det offentliga samtalet finns förmodligen inte bara på individ- utan även på aggregerad nivå. Med detta menar jag att vissa forskningsmiljöer har en organisationskultur som uppmuntrar och stöder såväl internationellt framstående forskning som deltagande i det offentliga samtalet. Jag har också fått uppfattningen att det finns forskningsmiljöer där man ser ner på kolleger som tar deltagande i det offentliga samtalet på allvar. Medveten om att jag inte är helt opartisk i denna sak vill jag likväl peka på den institution där jag (med några mindre avbrott) varit verksam sedan 1995, nämligen den statsvetenskapliga vid Göteborgs universitet. En enkel analys utförd för nu drygt tio år sedan av tidningen *Dagens Samhälle* där man undersökte vilka av landets samtliga forskare som omnämndes flitigast i massmedia gav följande resultat. Av de 15 mest omnämnda professorerna (i alla ämnen och vid alla lärosäten), var inte mindre än sex från denna institution. I Anders Sundells ovan nämnda analys visade det sig att av de tio i pressen mest synliga statsvetarprofessorerna var sju från Göteborgsinstitutionen. Statsvetarinstitutionerna i Lund, Stockholm och Uppsala hade en professor var på denna lista. Har då detta gått ut

²² Bland dessa kan nämnas Francis Fukuyama (Stanford), Robert D. Putnam (Harvard) och Theda Skocpol (Harvard). Samtliga har också tilldelats Johan Skytte priset vilket är det monetärt största priset i statsvetenskap.

²³ Calmfors (2021), s. 348 ff.

över den vetenskapliga kvaliteten vid Göteborgsinstitutionen i statsvetenskap? Att bedöma sådant kan dels göras via kvantitativa analyser (erhållna anslag, publiceringar och citeringar), dels görs det numera regelbundna sådana utvärderingar mera kvalitativt av internationellt framstående forskarpaneler. I båda fallen framstår institutionen som den främsta inom sitt ämne i landet. Den senaste expertutvärderingens slutsats var:

The Department is clearly outstanding in its international reputation. The 'National Election Study', the 'Quality of Government', and the 'Varieties of Democracy' research programmes are nationally and internationally leading. The past years have seen a process of significant internationalisation; in this respect, the Department can be regarded as one of the 'first movers' across Scandinavian universities. Overall, given its distinct profile, the Department can be placed among the leading political science departments in Europe.²⁴

Själv kunde jag (då jag under två år var anställd vid Oxford University vid denna tid) konstatera att de tio mest citerade professorerna vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg var i genomsnitt mer citerade än de tio främsta kollegerna jag hade i Oxford.

Poängen med detta (det medges något självförhärligande) resonemang är att peka på att det vid en framstående forskningsmiljö också kan finnas en organisationskultur som understöder och uppmuntrar deltagande i det offentliga samtalet. Detta är inte minst viktigt för hur unga forskare ser på denna fråga. Problemet med forskarnas bristande vilja att delta i det offentliga samtalet är således enligt min mening inte bara en individfråga och inte heller enbart en fråga om att ändra den förefintliga incitamentsstrukturen, utan i stor utsträckning också en fråga om hur det lokala akademiska ledarskapet fungerar.

6.6 Producenter Sveriges akademiska system självständiga forskare?

Min uppfattning är att för att en forskare ska ha framgång med sitt deltagande i det offentliga samtalet så krävs två saker. För det första, att det problem forskaren sysslar med har en hög samhällsrelevans,

²⁴ RED 19 – Research Evaluation for Development. University of Gothenburg 2020, s. 512.

dvs. att frågan kan uppfattas som viktig av offentliga beslutsfattare och likaså av allmänheten. För det andra krävs det en tämligen hög grad av *självständighet*. Med självständighet vill jag inte framhålla "ensamvargen" som ett ideal, tvärtom är jag en stor förespråkare för att man arbetar i forskarlag. Likväl förefaller det krävas ett betydande mått av självständighet för att föra fram argument och analyser i den offentliga debatten, att den forskare som har något att säga uppfattar sig själv som varandes en "forskare i sin egen rätt".

Om detta stämmer kan vi möjligen förklara bristen på särskilt yngre forskare som deltar i det offentliga samtalet med att forskarutbildningarna inom nationalekonomi och statsvetenskap blivit mycket starkt inriktade på metodologiska kunskaper. Det är naturligtvis inget fel med goda metodkunskaper, men min hypotes är att vad som saknas är träning i och reflektion om vad som är ett gott val av forskningsproblem. Doktoranderna lär sig mest om hur man bäst skapar metodologiskt säker kunskap om ett problem men får ofta inte någon träning om vilka problem som är värda att lösas. Det saknas förvisso inte inslag av teori i forskarutbildningen, men om man förstår teori som förklaringsmodeller säger kunskaper om teorier i allmänhet inte något om vilka samhällsproblem som är värda att analysera. En inte obetydlig risk med forskarutbildningar som är starkt teori- och metodfokuserade är att de faktiskt kan utgöra ett hinder för att åstadkomma mera samhällsrelevant forskning. Teorifokusering inom stora delar av samhällsvetenskap och humaniora tar sig inte sällan uttryck i att forskarna kommer att personligen identifiera sig med någon specifik teori. Dessvärre leder detta ofta till att man enbart intresserar sig för den empiri som man i förväg vet bekräftar den teori som man identifierat sig med, vad som på engelska går under beteckningen "confirmation bias". Likadant blir det ofta vad gäller metodkunskaper, där resultatet är att forskaren bara intresserar sig för de aspekter på ett problem som den metod man specialiserat sig på kan lösa. Tillspetsat kan detta uttryckas som att dagens forskarutbildningar måhända producerar forskare som ger alltmer teoretiskt och metodologiskt raffinerade svar på allt mindre intressanta och samhällsrelevanta frågor.

Genom kravet på full finansiering av doktorander har antagningen till forskarutbildningarna blivit ett nålsöga. Vid exempelvis statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har det ofta handlat om fler än 250 sökande till cirka fem platser. Det finns en risk att denna

hårda konkurrens plus de stora kostnaderna för varje doktorand gör att man satsar på ”säkra kort”, dvs. antar doktorander som väl passar in i den lokala forskningsmiljöns teoretiska och metodologiska inriktning. Det finns menar jag en risk att en sådan inriktning på välanpassade doktorander inte befrämjar intellektuell självständighet.²⁵ Vad gäller frågan om självständighet kan man, förutom den alltmer reglementerade forskarutbildningen, se ett problem som har med finansieringssystemets utveckling att göra. För drygt 20 år sedan ändrades finansieringen av den samhällsvetenskapliga forskningen så att man inte längre i huvudsak kunde erhålla mindre anslag som räckte till omkring ett par doktorander och kanske en forskningsassistent. Istället blev det möjligt för enskilda forskare att erhålla tämligen stora anslag, i storleksordningen tio gånger större än vad som tidigare varit brukligt. Sådana ”centers of excellence” anslag ges av såväl Riksbankens Jubileumsfond, Vetenskapsrådet, Europeiska Forskningsrådet och flera andra forskningsfinansiärer. Till detta kom att det runt 2010 blev möjligt för universiteten att rekrytera internationellt ledande forskare som erhöll mycket stora anslag för att bygga forskargrupper. Det finns säkerligen mycket gott att säga om utfallet av dessa anslag, men det finns vad jag kan se också en inte obetydlig nackdel. Nämligen att de unga forskare som rekryteras till dessa forskargrupper som doktorander eller post-docs, ibland ges mycket litet utrymme för att själv utveckla en egen forskningsansats. Istället måste de arbeta inom det ibland snävt formulerade teoretiska och metodologiska fält som huvudsökanden preciserat. Jag har kunnat se att inom mitt eget ämne har man utlyst post-doc tjänster som i realiteten är så snävt formulerade att vad man önskar sig är assistenter till den huvudansvarige forskaren.

Bristen på vad som internationellt benämns ”tenure-track” tjänster²⁶ gör att doktorander när disputationen närmar sig ofta försöker få handledaren att söka ett externfinansierat ”post-doc” projekt. Alternativt försöker handledaren som uppfattar att doktorandens avhandling håller hög kvalitet att behålla denne i verksam-

²⁵ Jämför Svallfors (2015), s. 106-109. Jag är övertygad om att om dagens antagningssystem till forskarutbildningar rätt när det begav sig skulle jag aldrig blivit antagen till någon forskarutbildning i statsvetenskap. Absolut inte i Lund där jag disputerade 1986 men med stor sannolikhet inte heller vid något annat svenskt lärosäte.

²⁶ Detta är exempelvis tjänster vid många av universiteten i USA där man efter cirka sex år prövas för tillsvidareanställning (tenure), se vidare i Randi Hjalmarssons kapitel i denna antologi.

heten genom att ta initiativet till en sådan finansiering. Detta karriärsystem stärker kraftigt graden av internrekrytering

Vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet där jag verkat stadgas att den som söker docentur ska ha visat "påtaglig självständighet" i sin forskning. Jag har då jag varit inblandad i bedömningen av sådana ärenden, inte så sällan haft svårt att se var denna "påtagliga självständighet" kunnat återfinnas. Man kan också fråga sig hur detta ska gå till. Först ska den unge forskaren under fem år som doktorand anpassa sig till de vid institutionen förhärskande tänkesätten. Därefter ska denna som post-doc under nästan lika lång tid anpassa sig till vad som gäller i den forskargrupp dit vederbörande rekryterats, ofta vid samma institution där vederbörande disputerat. Vi har därmed etablerat ett karriärsystem som ofta innehåller tioåriga asymmetriska maktrelationer.²⁷ Det är således vid omkring 35-års ålder som den "påtagliga självständigheten" först ska inträffa. Utan att ha någon särskild kunskap inom psykologin för processer som denna vågar jag säga att detta inte är vidare sannolikt. Detta är inte ett argument mot förekomsten av "stora anslag". Istället vill jag understryka vikten av att lärosätena när dessa anställningar för unga forskare utlyses vinnlägger sig om att de som erhåller dem ges ett rimligt utrymme för självständigt bedriven forskning och inte reduceras till att vara assistenter till projektledaren.

Till detta kan man lägga det stora inslaget av internrekrytering vid svenska universitet och särskilt då inom stora delar av samhällsvetenskap och humaniora.²⁸ Här skiljer sig svenska lärosäten på ett närmast dramatiskt sätt för var som gäller i till exempel länder som USA och Tyskland där det som princip inte går att som nydisputerad få anställning vid "hemma-institutionen". Även detta kan antas skapa långvariga beroendeförhållanden där man som ung forskare mentalt stannar kvar i ett elevförhållande till sina lärare och handledare. Med en något tillspetsad formulering kan detta leda till att den bästa strategin för en doktorand vid ett svenskt lärosäte är att visa att handledarens teori fungerar på (ännu) ett nytt datamaterial. Det finns naturligtvis lysande undantag men generellt är detta inte

²⁷ Genomsnittstiden för äktenskap i Stockholm lär numera vara kortare än tio år.

²⁸ Min bild är att de nationalekonomiska institutionerna i Sverige märker ut sig på ett positivt sätt genom att vinnlägga sig om en hög grad av externrekrytering.

ett system som kan sägas premiera den intellektuella självständighet som krävs för att också delta i det offentliga samtalet.²⁹

Sammanfattning och några avslutande personliga reflektioner

Slutsatserna av min analys kan sammanfattas i punktform.

- Demokratins epistemiska dimension innebär att det är centralt att forskare deltar i det offentliga samtalet.
- Det finns ett antal begränsningar och fallgropar som det är väsentligt att undvika när man som forskare väljer att ta sig an denna syssla. Mina budord i denna sak lyder: *Du skall inte hitta på, du skall inte överdriva dina resultat och du skall inte dölja osäkerhet bakom dina resultat.*
- Kritiken mot ”aktivistiska” forskare är ibland överdriven.
- Framväxten av de många statliga expertinstitutionerna tyder på att man från statsmakternas sida ser brister i hur den universitetsbaserade forskningen levererar användbara forskningsresultat.
- En orsak till problemen ovan är uppdelningen mellan ”tillämpad” och ”grundläggande” forskning. Detta är en uppdelning som i stora delar är irrelevant inom det samhällsvetenskapliga området.
- Det finns inte någon klar motsättning mellan att vara en internationellt framstående forskare och att vara aktiv i den offentliga debatten.
- Den lokala akademiska kulturen är central, det finns universitetsinstitutioner som både är internationellt framstående och där många av forskarna är aktiva i det offentliga samtalet. Samt finns naturligtvis också motsatsen.
- Deltagande i det offentliga samtalet kräver självständiga forskare. Det finns en risk i att den starka professionaliseringen och struktureringen av dagens forskarutbildning och villkoren för unga forskares karriärmöjligheter tenderar att skapa alltför

²⁹ ”Intellektuell inavel hot mot forskningen”, DN-debatt 2011-08-28 av Mats Alvesson och Bo Rothstein, samt ”Akademisk inavel ett sänkte för Sverige” av Nils Hansson och Bo Rothstein, *Svenska Dagbladet* 2023-07-15.

långa beroendeförhållanden och alltför osjälvständiga forskare. Unga forskare behöver därför både utbildas och uppmuntras att delta i det offentliga samtalet.

Avslutningsvis några personliga reflektioner över villkoren för samverkan. En fråga är hur man kan hantera den tids- och arbetsmässiga konflikten mellan arbetet som forskare och att delta i det offentliga samtalet. Min strategi har varit ”stark begränsning”. Det finns numera ett otal fora för deltagande (paneldebatter, föredrag, TV/radio, bloggar, poddar, twitter, facebook, linkedin, Almedalen, debattartiklar, svara på dagsaktuella frågor från journalister, ställa upp på intervjuer...). Jag tror att ett villkor för att inte hamna i en orimlig arbetssituation är att begränsa sig starkt till något eller några av dessa kanaler. Själv har jag valt att skriva debattartiklar huvudsakligen i dagspressen men varit sparsam med att tacka ja till föredrag samt undvikit paneldebatter, sociala medier, att svara på frågor från journalister om dagspolitiken samt har jag med ett enstaka undantag undvikit att delta i Almedalsveckan och varit mycket sparsam vad gäller intervjuer. Jag har i genomsnitt publicerat omkring tio debattartiklar om året vilket för mig inte varit en stor arbetsbörda. Jag har också gjort mig telefonmässigt otillgänglig. Detta handlar inte alls om att jag utsatts för hot eller trakasserier. Från sådant har jag varit så gott som helt förskonad (vilket måhända kan förklaras av att jag inte framfört några särskilt kontroversiella argument). Att göra mig otillgänglig via telefon har istället handlat om att inte ständigt bli störd och avbruten i arbetet som forskare. Epost har varit mitt favoritmedel för kommunikation eftersom man då själv bestämmer när (och med vem och hur mycket) man vill kommunicera. En typ av kommunikation som jag särskilt uppskattat är att få vara med på utbildningar av offentliga tjänstemän och att föreläsa inför sådana grupper. Detta har gett mig en slags ”verklighetskontroll” genom att jag kunnat uppfatta om de förklaringsmodeller jag använt och resultat jag lagt i dagen har en resonansbotten hos de som arbetar med de frågor och problem som sysselsatt mig.

Det bekymrar mig att det inte så sällan händer att professorskolleger kontaktar mig och berättar om något missförhållande inom sitt ämnesområde eller lärosäte. Jag brukar säga att jag gärna läser och kommenterar ett utkast till en artikel om detta, men får då till svar att de inte törs skriva själv eftersom de tror att detta ska gå ut

över deras arbetsvillkor och/eller möjligheter att få forskningsanslag. De vill att jag ska skriva om problemet ifråga. Mitt svar till dem är så kommer inte att bli fallet, att hela poängen med akademisk frihet, i vilken ingår att de som professorer ska ha en tryggad ställning, är att de ska kunna fritt framföra sina åsikter. Men de förblir tysta. Min slutsats från dessa erfarenheter är att något är i grunden fel i det svenska universitetssystemet när det gäller att skapa självständiga forskare.³⁰

Referenser

- Ahlbäck Öberg, S. (2023), *Om Akademisk Frihet*. Stockholm: SULF.
https://sulf.se/app/uploads/2023/03/Skrift_akademiskfrihet_2023_uppaterad_27mars_23.pdf
- Alvesson, M. och Sjöholm, F. (2023), "Ekonomiprofessorers genomslag i vetenskap och forskningskommunikation". *Ekonomisk debatt* 2023, 51(5), s. 64–74.
- Bennich-Björkman, L., Gustavsson, S. och Lindberg, M. (2023), *Hålla huvudet kallt. Om distanserat engagemang i en uppjagad tid*. Stockholm: Daidalos.
- Calmfors, L. (2021), *Mellan forskning och politik: 50 år av samhällsdebatt*. Stockholm: Ekerlids.
- Chigwedere, P., Seage 3rd, G. R., Gruskin, S. och Lee, T-H. (2008), "Estimating the Lost Benefits of Antiretroviral Drug Use in South Africa." *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes* 49(4), s. 410–415.
- Dahl, R. A. (1989), *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University.
- Dahlström, C. och Lapuente V. (2017), *Organizing the Leviathan: How the Relationship between Politicians and Bureaucrats Shapes Good Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellingsen, T. (1996), "Recension av boken Normer och ekonomisk politik". *Ekonomisk debatt*, 24(8).

³⁰ Detta vidimeras med stor tyngd av en nyligen framlagd forskningsrapport av statsvetaren Shirin Ahlbäck Öberg (2023), som visar att Sverige inte ligger väl till jämfört med andra europeiska länder när det gäller det rättsliga skyddet för den akademiska friheten.

- Estlund, D. (2008), *Democratic Authority*. Princeton: Princeton University Press.
- Holst, C. och Christensen, J. (2023), "The Epistemic Quality of Expert Bodies: from Normative-Theoretical Concept to Empirical Measurement." *Acta Politica*. (online).
Doi 10.1057/s41269-023-00312-8.
- MacLean, N. (2017), *Democracy in Chains*. New York: Viking Press.
- Merton, K. R. (1973), *The Sociology of Science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nasar, S. (2002), *A Beautiful Mind*. New York: Simon & Schuster.
- Nattras, N. (2008), "Aids and the Scientific Governance of Medicine in Post-Apartheid South Africa." *African Affairs* 107:157-76.
- Rothstein, B. (2019), "Epistemic Democracy and the Quality of Government." *European Politics and Society* 20(1):16-31.
- Rothstein, B. (2021), *Controlling Corruption: The Social Contract Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Shermer, M. (2017), "Postmodernism Versus Science." *Scientific American Magazine*, vol. 317, no. 3, September.
- Schwartzberg, M. (2015), "Epistemic Democracy and Its Challenges." *Annual Review of Political Science* 18:187-203.
- Sundell, A. (2014), "Sverige mest inflytelserika statsvetare". *Politologerna*.
<https://politologerna.wordpress.com/2014/02/23/sveriges-mest-inflytelserika-statsvetare-i-media-akademin-och-policy/>.
- Svallfors, S. (2015), *Kreativitetens människa*. Stockholm: Santèrus förlag.